

BÜKY BÉLA

SZÉKELY BERTALAN HAGYATÉKA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÉZIRATTÁRÁBAN

BERTALAN SZÉKELYS SCHRIFTLICHER NACHLASS
IN DER HANDSCHRIFTENABTEILUNG DER BIBLIOTHEK DER UNGARISCHEN
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

BUDAPEST 1962

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

29.

BÜKY BÉLA

SZÉKELY BERTALAN HAGYATÉKA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÉZIRATTÁRÁBAN

BERTALAN SZÉKELYS SCHRIFTLICHER NACHLASS
IN DER HANDSCHRIFTENABTEILUNG DER BIBLIOTHEK DER UNGARISCHEN
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

BUDAPEST 1962

Lektorálta
DÁVID KATALIN
és
FÜLÖPNÉ CSANAK DÓRA

Büky Béla

Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. — Bertalan Székelys schriftlicher Nachlass in der Handschriftenabteilung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

Bp. 1962. 24 p. 24 cm.

(A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. — Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 29.)

ETO 091.5 Székely B.: 027.2 (439.151)

Ha irodalomtörténész olvasná az Akadémiai Könyvtár kéziratárának növedék-naplóját, szeme talán akaratlanul is elsiklana néhány olyan adat felett, ami a művészet-történész érdeklődését minden bizonnyal megragadja. 1956. áprilisi kelettel a következő bejegyzést találjuk itt: „Székely Bertalan vázlatkönyvei. 11 kötet. Eladó: Özv. Lándor Tivadarné.” 1956. május 30-i kelettel a következő bejegyzés áll ugyanitt: „Székely Bertalan vázlatfüzetei + analecta-téka. 38 kötet + 1 doboz. Előkerült egy régi főtitkári szekrényből és a lebontott folyosói felső polcokról 1956 februárjában.” 1956 júliusában ismét újabb gyarapodásról számol be a növedék-napló: „Székely Bertalan kéziratai, vázlatrajzai, hozzá írt levelek, újságkivágatok stb. 4 csomag. Eladó: Özv. Lándor Tivadarné.” Utoljára 1961 decemberében gyarapodott a kéziratár állománya Székely-anyaggal. Az eladó ismét Özv. Lándor Tivadarné volt, aki ezúttal határozottan kijelentette, hogy nála semmiféle további Székely-anyag nincs.

Az említett beszerzések révén az Akadémiai Könyvtár olyan mennyiségű Székely-dokumentumhoz jutott, hogy ezt már nem nevezhetjük egyszerűen Székely-anyagnak vagy Székely-kéziratoknak, hanem joggal alkalmazhatjuk rá a címben használt Székely-hagyaték kifejezést. Hasonló hagyatéki anyagot találunk a Magyar Nemzeti Galéria grafikai osztályán, illetőleg adattárában is; az akadémiai anyag mindamellett olyan jellegű, hogy szervesen egészíti ki mindazt, ami Székelyre vonatkozólag a Nemzeti Galériában található. — Meg kell jegyezni, hogy a Könyvtárnak e gyarapodások előtt is volt már néhány Székely-kézirata.¹ Utalunk még arra, hogy e dokumentumokon kívül még néhány Székely által készített arckép is van az Akadémia birtokában.²

Azokat a „vázlatfüzeteket” és „vázlatkönyveket”, melyekről az említett növedék-naplóban szó volt, helyesebb meghatározással élve jegyzetkönyveknek nevezhetjük, mivel ezek kisebb számban tartalmaznak vázlatokat és jóval nagyobb számban jegyzeteket. Ezek egy része, mint tudjuk, a Lándor-családtól került hozzánk, másik része (38 db) viszont a Főtitkári Hivatal szekrényéből került elő. Bizonyára ezen utóbbival kapcsolatban írja ZÁDOR ANNA a következőket: „A felszabadulás után megdöbbenve értesültem arról, hogy minden (Székely-)anyag, ami az Akadémián volt, elpusztult . . . Mai Akadémiánk lelkiismeretessége azonban tovább folytatta a keresést, és kb. 1950-ben (?) arról értesített, hogy Székely-anyagot talált eddig számba nem vett irattárban. Ez a megtalált anyag részben a gépirásos másolat mintegy száz oldal terjedelmű részéből állt . . . részben egy nagyobb csomagban őrzött eredeti notesz-anyagból, amely sérült és rongált állapotban ugyan, de mégis a hagyaték egy részét képviselte. Ez az anyag . . . restaurálás-konzerválás után most már a kutatók rendelkezésére áll. Ha mindehhez hozzávesszük a múzeumi anyagot, valamint a Lándor-hagyatékból előkerült töredékeket, azt kell mondanunk, hogy mégsem vészett el a teljes írásbeli hagyaték.”³ E jegyzetkönyvek nagysága változó, 10 cm és 20 cm között ingadozik. Legtöbb bejegyzés ceruzával történt, de sok helyen barna, ill. fekete tintával írt részeket találunk. Elvértve egy-két vízfestékkel készített színvázlatot is találunk bennük. A kötetek, restaurálás után, bordó vászonborítást kaptak. (SASVÁRI DEZSŐ iparművész munkája.)

Az itt levő Székely-anyag legértékesebb részét ezek a jegyzetkönyvek alkotják. Mit tartalmaznak ezek? Éppen e kérdés megválaszolása igen nehéz, mivel e könyvecskék Székely sokrétű érdeklődésének olyan kaleidoszkópját nyújtják, amire olyan valaki, aki még nem vett kezébe egyet sem e kötetek közül, nem is gondolna. A továbbiakban megkíséreljük az említett dokumentumok tartalmának vázlatos ismertetését: a téma szerinti csoportosítás elvét fogjuk alkalmazni, és egy-egy kiragadott dokumentum közlésével megpróbáljuk érzékeltetni, hogy abban a megadott témakörben milyenféle kéziratok

¹ Pl. egy Toldy Ferenchez írott levél stb.

² Vö. DIVÁLD KORNÉL: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. 54., 56.

³ Vita Székely Bertalan művészetének történelmi helyéről. Összeáll.: ZÁDOR ANNA. Művészettörténeti Értesítő, 5/1956. 71.

lehetnek még. Az ismertetés során leggyakrabban a jegyzetkönyvekre fogunk hivatkozni, de tekintetbe vesszük Székely különálló kézíratait, leveleit is.

Székely egyike azoknak a magyar festőknek, kivel kapcsolatosan viszonylag kevés irodalom áll rendelkezésünkre. 1945 előtt foglalkozott vele BALÁGYI MENYHÉRT, PETROVICS ELEK, LÁNDOR TIVADAR, GERLÓTEY JENŐ stb. — A felszabadulás után gazdag kiállítást rendeztek műveiből a Múcsarnokban (1955). A kiállítás, úgy látszik, felé fordította a kutatók figyelmét, és megjelent néhány tanulmány vele kapcsolatban; e tanulmányok anyagáról megfelelő tájékoztatást nyújt a 22. lapon levő bibliográfia. Sajnálatos tény, hogy a Székellyel foglalkozó szerzők, kevés kivételtől eltekintve, tanulmányaikban csak a művész képeire, falfestményeire stb. támaszkodnak, levéltári vagy kézírattári anyag használatára nem gondolnak, sokszor azt sem tudják, hogy hol kellene az ilyen anyagot keresni. Sokszor még azokkal a szerzőkkel szemben is kifogásokat támaszthatunk, akik használtak kézíratos anyagot Székely-tanulmányaikban: gyakran csak a rendelkezésre álló anyag töredékét vizsgálták át, és ennek segítségével akartak minden kérdésre kimerítően válaszolni. DOBAI JÁNOS például gyakran hivatkozik kézíratos anyagra Székely-tanulmányában,⁴ de e kézirat elsősorban az az ifjúkori napló, amit így ír le: „A Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya a szerző ifjúkori naplóját őrzi, melyet eddig csak Petrovics Elek használt fel, alapvető tanulmányában több idézetet közölve belőle. ... A naplót Székely 1856 végétől használta, ekkor Nagyszebenben élt. Ugyanitt, 1858 tavaszán kezdte rendszeresen írni, majd magával vitte Csehországba és Münchenbe, és írását 1862 tavaszán, müncheni tartózkodása végén hagyta abba, bár később is forgatta és szívesen jegyeztetett beléje.”⁵ Az Akadémia Könyvtárában őrzött jegyzetkönyvek éppen 1862-vel indulnak! Szervesen kiegészítik tehát az ifjúkori naplót. A jegyzetkönyvek sora az 1903–1904-es évekkel lezárul. Lehet, hogy Székely későbbi keletű jegyzetkönyvei elpusztultak, vagy lappanganak valahol. Lándor Tivadartól származó iratok között találtunk egy papírdarabkát: remegő kusza írással. Lehetséges, hogy ez Székely utolsó írása, de ennek eldöntése még a jövő feladata.

1. Az említett iratok és jegyzetkönyvek Székely életének sok ismeretlen mozzanatát, kellemes vagy kellemetlen eseményét világítják meg, de családja, élő és elhunyt rokonai is foglalkoztatják. „Székely lényegében egy kérdéssel foglalkozik naplójában: saját művészi fejlődésével — írja DOBAI.⁶ — Csakis művészi problémáit ítéli megörökítésre méltónak — életének eseményeiről, családjáról, barátairól nem ír, csakis művészetéről.” Ez a megállapítás talán igaz az ifjúkori naplóra vonatkozólag, de semmi esetre sem igaz későbbi jegyzeteivel kapcsolatban. Egy alkalommal „Galton olvasása után” elhatározza pl., hogy felírja mindazokat az adatokat, melyeket rokonaival és hozzátartozóival kapcsolatosan tud. Nagypapjával kezdi: „Székely Péter Gyulafehérvári protestáns esperes, élt 82 évet, meghalt 1845 táján — fogai mindvégig épek voltak, mindig pipázott.”⁷ Majd így folytatja oldalakon keresztül, mindenkiről feljegyezve egy-két érdekes jellemvonást. Egy másik kőtetben viszont betegségének tüneteit és a gyógykezelés legapróbb részleteit írja le naplószerűen. Néhány kötetből az ifjú Székely Bertalan, a Piloty-tanítvány képe bukkan elő. Az 1862-ik évben használt jegyzetkönyv 23. sztl. levelén (Ms 5006/2) pl. ezt olvashatjuk: „Enhuber azt mondta, hogy az a mód mivel mi pilotisták képeket festünk — egész éven át az atelierbe ülven és modelleket kopirozván — nem az igazi — nagy kinnal — hosszú idő alatt megfestünk egy képet — sok jó van benn ugyan de a lélek — a beobachtung, a mozzanat hiányzik. Minden nyarat egy fiatal művésznek arra kéne szánni hogy kinn a természetben — kőszálva mindent amit csak láthat rajzoljon — gyűjtsön magának egy gondolat kapitálást — akkor a componálás vígan fogna menni — a genre festés a létra min a históriai festés elérhető.” DOBAI is közöl egy idézetet, amely tanulóéveire, Bécsben töltött idejére vonatkozik.⁸ Amint látjuk, tanulmányainak emléke nemegyszer megjelenik e jegyzetkönyvek feljegyzése között. Székely ifjúkori naplója és azon egyéb jegyzetei, melyek a Magyar Nemzeti Galéria adattárában vannak, szintén tartalmaznak hasonló adatokat, úgyhogy életéről és tanulmányairól teljes képet csak a két forrás egybevetésével nyerhetünk.

2. Egyrészt Székely életrajzi jellemzéséhez jutunk közelebb, másrészt művészi valójának megvilágítását kapjuk akkor, ha adataink segítségével barátait és

⁴ DOBAI JÁNOS: Székely Bertalan művészi arculatának kialakulásáról. Művészettörténeti Értesítő. 5/1956. 97—115.

⁵ DOBAI JÁNOS: i. m. 97.

⁶ Uo.

⁷ 1886-ból származó jegyzetkönyv. 67—72. sztl. lev. Jelz.: Ms 5006/23.

⁸ DOBAI JÁNOS: i. m. 111.

munkatársait próbáljuk megismerni. Székelyre barátai nagy hatást gyakoroltak, tudott baráti viszonyt kialakítani, és meglevő barátságait tartósan fenntartotta; ezt bizonyítják levelei. PALÁGYI egyik levelében érinti e témát, és azt állítja, hogy Székely „még a baráti érület kötelmeit is túlhaltani hajlandó”.⁹

A magyar pártfogók és barátok sorában elsőnek *Eötvös Józsefet* kell megemlíteni, hiszen ő volt az, akinek kezdeményezésére az ifjú festő visszatért hazánkba, vállalva azt a sok nehézséggel és csalódással tarkított életpályát, ami idehaza várt rá. Eötvös leveleket írt a Münchenben tartózkodó Székelyhez; az egyikben pl. elismeréssel emlékezik meg a történeti festészetről, és a hazai műpártolás fellendítésére vonatkozólag terveket dolgoz ki: „a festészet ezen ágának ébresztésére valamit talán tehetünk, 's Ön Dobozyja egy eszmét támasztott bennem. — Megjegyzem hogy csak eszme, 's hogy kivihetőségéről meggyőződve nem vagyok; de hogy annak kivitelét meg fogom kísérteni — ha t. i. Ön jóvá hagyja. (bekezdés) Dobozy s nevének halála, azon szerencsétlen helyzetnek jelképe, melyen a nemzet egy epocheában keresztül ment. Ön így fogta fel ezt, 's igen helyesen az individuumokban fest egy egész korszakot. — De Dobozy egyszersmind a Fejérvári nemességnek különös emléke. E hőstett Fejérvaré, 's az ottani nemességet dicsőíti. Eszmém az, hogy Ön képét a Fejérvári nők vegyék meg a Múzeum számára, felszállítván egyszersmind a többi megyék hölgységét, hogy minden megye valamely körében történt hőstettet vagy nagyobb eszményt, festessen le honi művész által nemzeti képesarnokunk számára. Minthogy éppen Fejérvár a legtöbb gazdag ember lakik, s ott se mérőszám vannak, az eszme itt talán könnyebben létesíthető, 's csak egyszer kezdésnek meg, a többit a megyék között létező versengés viszi ki, 's úgy hiszem tetemes lendületet adhatnánk a művészetnek. Irja meg kérem nézetét eszmémről, 's Dobozyjának árát. — Szívesen írnék Kegyednek még a compositio sorozatról, melyben történetünk fő momentumait kívánna ábrázolni, de kifogytam időmből 's erőmből, 's még csak azt akarom közölni, hogy a Londonba küldendő képek kiállítása a figyelmet ismét Lajosára fordítván, a napokban többen írtak alá. Mihánszt ismét pár száz forint együtt lesz, nyommal elküldetem. Hogy Ön képét 1500 ftnál olcsóbban eladni nem akarja, ezt igen helyeslem; nem is kételem, hogy az összeget végre összegyűjtjük; de Ön nem hiszi mennyi bajjal főkép most, miután a víz által károsultak számára megkezdett adakozás kész mentsegiül szolgál, főkép azoknak, kik ezelőra semmit sem adnak. Türelemre van szükségünk mindkettőnek. Ne csüggedjen el Ön pazar pályáján, és számítson engem ha tán addig személyesen nem találkoztunk, azok közé, kik kitűnő tehetségei 's nemes törekvései iránt őszinte tisztelettel viseltetnek, lekötölezzetjé Eötvös”.¹⁰

Eötvös Székely hazajövetele után is szoros barátságban maradt a festővel, többször találkozott vele, többször meglátogatta szadai kúriáján. Székely egy levele, ami szintén az Akadémiai Könyvtárban van (Levelestár), éppen egy meghívást tartalmaz Eötvös Józsefnek a szadai kúriára. Mások is ott lesznek — írja Székely — pl. Hoffmann. Dobi is közül részleteket Eötvös leveleiből Székellyel kapcsolatban, és további bizonyíték barátságukhoz.¹¹ Eötvös József fia, a fizikus *Eötvös Loránd* is jó barátja Székelynek. Egy alkalommal Eötvös kristály-színképet állított elő, és Székely ennek alapján próbálta kikeverni a szivárvány színeit. Ez a kartonlapra festett szín-próba szintén az említett dokumentumok között van. Eötvös Loránd természettudományos műveltsége, kísérletező szelleme bizonyára hatással volt Székelyre.¹² Az egyik jegyzetkönyvben idegen írással egy tréfás hangú verset találunk: „Bökvér Székely Bertalanra” ez, mint a melléírt megjegyzés igazolja, szintén Eötvös Lorándtól származik.¹³

Székely *Zichy Mihállyal* is jó viszonyban volt. Néhány dokumentum kettőjük barátságáról tanúskodik.

Az említett dokumentumok egy része dr. *Lándor Tivadar* újságíróval, Székely műértő barátjával áll kapcsolatban. Megtaláljuk itt azon kritikák legtöbbikét, melyeket Lándor írt Székely Bertalanról; leveleket, megállapodásokat és elismervényeket találunk itt Lándor aláírásával. Nem véletlen a Lándor-vonatkozások nagy száma, hiszen, mint említettük, a hagyaték egy része Lándor Tivadar özvegyétől került az Akadémiához. Székelynek Lándor Tivadarral való kapcsolata: öregkori barátság; a jegyzetkönyvek anyagában e kapcsolat nyomait még nem találjuk. A megismerkedés körülményeiről,

⁹ PALÁGYI MENYHÉRT Székely Bertalanhoz. Lipse. 1901. IV. 18. Jelz.: Ms 5005/u.

¹⁰ Törödék levél. h. n. d. n. Jelz.: Ms 5005/m.

¹¹ Dobi JÁNOS: I. m. 115.

¹² Székely maga is nagy kísérletező, újító volt; festékekverési eljárásokat eszelt ki, különféle vegyszerek hatását figyelte meg a vászonra rakott festéken; a Zsolnay-gyárral is kapcsolatban állt.

¹³ „piktor, kit az Isten sokáig éltessen!!!
Szécheny városánál nincs kedvesebb székhely
Azért üdvözlünk ott hív barátunk Székely

Az isten tartson meg és mindennap székelj! (Jegyzetkönyv, 1873.: 18. lev.) Jelz.: Ms 5006/7,

Székelytől magától semmit se tudunk meg. Ezzel kapcsolatban mindössze özv. Lándor Tivadarné szóbeli közlése nyújt útbaigazítást. Szerinte, a Székely és Lándor közötti barátság a művész első magyarországi gyűjteményes kiállítása alkalmával született meg. Lándor, mint újságíró és mint kritikus cikket írt Székely kiállításáról. A cikk hangja és megállapításai felkeltették Székely érdeklődését a szerző iránt. Ezt az embert szeretném megismerni — mondta Székely a körülötte állóknak, mikor az egyik budapesti kávéházban a kiállítás sajtóvisszhangját tanulmányozta. Megismerkedett hát Lándorral, és attól kezdve élete végéig barátja maradt; sőt művészi hagyatékának jelentékeny részét is rá testálta abban bízva, hogy elkészíti majd művészi pályafutása és élete méltó írásbafoglalását: a Székely-monográfiát. Lándort halála megakadályozta e feladatának teljesítésében, és így a Székely-monográfia még mindig megírásra vár.¹⁴ A hagyaték révén rendelkezésünkre álló adatok és hivatalos iratok semmi közelebbit nem tartalmaznak Lándor készülő Székely-monográfiájára vonatkozólag, a hagyaték rendszerezésével mindazonáltal sokat foglalkozhatott: erre utalnak a jegyzetkönyvekben két színesceruzával írt bejegyzései. — Lándor az örökölt hagyaték egy részét átadta a Szépművészeti Múzeumnak,¹⁵ de meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak örökség útján jutott Székely-képekhez, hanem már korábban is a legnagyobb Székely-gyűjtők közé számított.

Palágyi Menyhért is azok közé tartozik, kikkel Székely sűrűn találkozott. Palágyi sokkal fiatalabb Székelynél (szül.: 1859), leveleiben „Kedves Mester”-nek szólítja; a tanítvány — mester viszony szoros szellemi együttműködéssel is járt, áthidalva a korbéli különbség gátlásait. Palágyi nemcsak a művészet iránt érdeklődik, hanem a filozófiai tudományok mindegyike — különösen az esztétika — gyakran tárgya stúdiumainak. Talán ez volt az a terület, melyen érdeklődéseik iránya leginkább egybeesett, noha Székely világos művészetfilozófiai elképzelései mellett Palágyi hasonló témájú írásait manapság többen konfúzusnak tartják.¹⁶ Palágyi és Székely filozófiai témákkal kapcsolatos levélváltásának bizonyítéka a következő részlet: „Nekem . . . igaz gyönyörűségemre szolgált kedves levelét olvashatni [Székely Palágyihoz írt leveléről van szó], melyben nemcsak a festészetről, hanem a hazai kulturális viszonyokról oly rendkívül találó megjegyzéseket tesz;” — majd egy lappal később — „Értekezésem („Neue Theorie des Raumes u. der Zeit”) egy példányát bátor voltam igen tisztelt Mesternek elküldeni, jeléül azon igaz szeretetnek, mellyel iránta viseltem. A munka írásában nagyon a német világhoz törekedtem alkalmazkodni, és ezért előadásomba bizonyos külső szígot is vegyítettem, holott ha magyarul írhattam volna, csak a belső szigorúságra ügyelek vala. Mostanában logikai rendszerem kidolgozásával vagyok elfoglalva, és ez oly annyira igénybe vesz, hogy ki sem mondhatom. De mihelyt csak lélegzetet vehetek, ismét Dresdába megyek, hogy a képekben gyönyörködjem. Olvasni, most semmit sem olvasok, száraz logikai értekezéseken kívül. A német e féle dolgokat pedig alig érdemes olvasni, mert kimondhatatlan zavar és homály uralkodik bennük; inkább kötelességtudásból olvasom őket. Az angol logikusokhoz szeretek folyamodni, de megvallom, hogy mindinkább meggyőződom felületes voltukról. A németek elhomályosítják a philosophiát, az angolok világossá, de sekélyessé teszik. Igazán nincs öröm abban, a mit a nyugati szellem — legalább az újabb időkben — produkál. Elég egy plátói dialógust elolvasni, miszerint az ember meggyőződjk, hogy a görög észfinomsághoz mérve a nyugati szellem bizonyos átöröklött durvaságban leledzik még.” (idézett levél).

Az említett Székely-anyagban van még egy *Hevesi*¹⁷-levél is, két levél *Zsolnay Vilmos*-tól, a pécsi fajanszgyárostól, valamint számos levél tanítványai tollából. Igen érdekes levél az, amit *Székely Dániel* írt fiához Székely Bertalanhoz. A levél oktató hangú: sok pedagógiai elvet és apai tanácsot tartalmaz, és bizonyos fokig rávilágít arra a viszonyra, ami Székely és családja között fennállt, és melynek értékelésében — mint tudjuk — eltérők a vélemények.¹⁸ — Székely külföldi ismerőseivel és tanáraival kapcsolatban közlík egy feljegyzést az Ms 5005/eee jelzetű jegyzetkönyvből, amely mellé Székely a következő két szót írta: „Ezeket ismertem” (1. kép). Néhány név — mint látjuk — aláhúzással van kiemelve; ez talán azt jelenti, hogy az illető nevek viselőit Székely jobban ismerte, vagy talán többre becsülte, mint a többi. Érdekes, hogy Piloty neve nincs aláhúzva.

¹⁴ A monográfia előkészítésével kapcsolatban vö. ZÁDOR ANNA felszólalását (Művészettörténeti Értesítő, 5/1956. 71) és VOINOVICH GÉZA levelét Lándor Tivadarnak. Ez utóbbi jelzete: Ms 5005/zszs.

¹⁵ Lándor 1915-ben 1551 darab, nagyrészt temperával festett Székely-vázlatot, számos írásbeli feljegyzést, azonkívül néhány Lotz, Zichy, Berres és Kőnig rajzot, ill. Székellyel vonatkozásban álló levelet; 1914-ben 54 tempera és akvarell festményt, ill. szén- és ceruzarajzot adományozott a Múzeumnak. (Vö. a Magyar Nemzeti Galéria Adattára, 1957. IX. 10.)

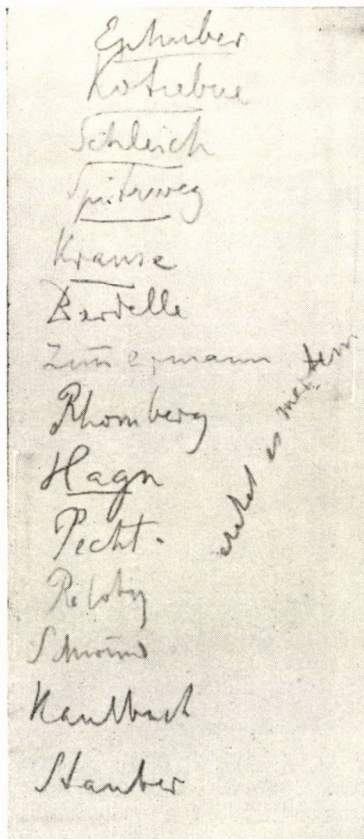
¹⁶ Vö. GENTHON ISTVÁN felszólalását. Művészettörténeti Értesítő, 5/1956. 70.

¹⁷ Hevesi Lajos író (1843–1910).

¹⁸ „Az irodalomban elterjedt az a nézet, hogy Székelyt »haragvó szülei« rendelték haza. . .” Művészettörténeti Értesítő, 5/1956. 112. 23. jegyzet.

Székely külföldi barátai szorgalmasabb levelezők, mint a hazaiak — legalábbis ezt bizonyítja az itteni hagyaték. — Számos német nyelvű levél maradt fenn például egy *C. G. Kayser* nevű barátjától (kb. 40 db. Jelzetük: Ms 5005/s), és *Etienne Jules Marey* francia fiziológustól (kb. 10 db. Jelzetük: Ms 5005/sz). Székelynek Marey-vel való kapcsolata bizonyító adat természettudományos érdeklődését illetőleg. Az egyik levélben porgethető fényképkorongokat találunk, ami, úgy látszik, a „La cronophotographie” c. művének írása idején készülhetett. E fényképkorongokat Marey azért küldhette el Székelynek, mert köztudomású volt róla, legalábbis baráti körökben, hogy minden technikai újítás iránt érdeklődik. Egy-egy levél azt bizonyítja, hogy *Anton Werner*rel, a német festővel, *Theodor von Frimmel*rel, az osztrák műtörténésszel, *J. Berres*-szel, a „berühmter Pferdemaehler”-rel,¹⁹ *August Kirstein* műépítésszel, sőt *Ernst Keil* lipcsei könyvkereskedővel is levelezett. Tudjuk, hogy *J. Hoffmann* is kapcsolatban állt vele, de e barátjától nem őrizt levelet a gyűjtemény. Az említetteken kívül sok más baráti kapcsolata is volt Székelynek,²⁰ de ezekre csak a jegyzetkönyvek megjegyzéseinek, lakáscím feljegyzéseinek, valamint a Magyar Nemzeti Galéria adattárában levő ifjúkori naplónak, illetőleg a máshol őrzött leveleknek áttanulmányozása után derülhet fény.²¹

3. A jegyzetkönyvek fényt vetítenek egy másik hatásra is, ami Székely művészi pályájának megértésénél nagy fontossággal esik latba: olvasmányaira. Székely szorgalmas olvasó. „Korán klasszikus műveltséget szerzett, már húszéves korában alaposan ismerte a latin klasszikusokat, azonkívül Dantét, Boccacciót, Aretinót, Rabelais-t, Molière-t, Le Sage-t, Voltaire-t, Rousseau-t, de kortársait, Victor Hugót, Lamartine-t, Béranger-t, Georges Sand-t is olvasta, hogy Goethéről ne is szóljunk.”²² Sok jegyzetkönyvében találunk ilyen felírt részt: „Kíváncsok könyvek jegyzéke.” Igaz, ebből még nem derül ki, hogy Székely csak megvette e könyveket, vagy el is olvasta őket. A jegyzetkönyvek azonban sok helyen közölnek kritikát, tartalmi ismertetést könyvekről; ezekből össze tudnók állítani Székely olvasmányainak jegyzékét, és az így nyert jegyzék tételszáma megközelítené az ezret. Vannak Székelynek olyan olvasmányjegyzetei is, melyek függetlenek jegyzetkönyveitől: ezek önállóan tárolt kis füzetek 6–20 lap terjedelemmel. Ilyen füzetekbe jegyezte például a következő művek tartalmát: Haddon, Alfred Cort: *Evolution in Art* (1895); Le Bon, Gustave: *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* (1894); Le Bon, Gustave: *La psychologie des foules* (1895); Ribot, Théodule-Armand: *Essai sur l'imagination créatrice* (1900); Spencer, Herbert: *The Principles of Sociology* (1876–1896); Sully, James: *Illusions. A psychological study*. London, 1872, és végül ugyancsak Sully: *Sensation and Intuition: studies in Psychology and Aesthetics*. London, 1874. Sokat foglalkozott Thomas Henry Huxley fiziológiai munkáival

1. E neves külföldi művészeket személyesen ismerte Székely

¹⁹ Berresre vonatkozóan lásd még: DOBAI: I. m. 112, 33. jegyzet.

²⁰ „Münchenben ismerkedett meg *Hans von Marées*vel, *Lenbach*-hal, *Makart*tal, akivel később is fenntartotta a kapcsolát. ...” DOBAI JÁNOS: i. m. 114, 81. jegyzet. — JUHÁSZ ANTAL a Szadai Székely-Múzeum rövid prospektusában Székely egykori iskolatársáról és barátjáról *Szemlér Mihály*ról is megemlékezik. Az Akadémián levő hagyaték, sajnos, nem tartalmaz leveleket e baráti viszonyról kapcsolatban.

²¹ Vö. SPRENGER MÁRIA: Eredeti művészlevelek a hivatalos iratok között. Művészettörténeti Értesítő. 7/1958. 293–4.

²² DOBAI JÁNOS: i. m. 97.

is, amit szociológiai és pszichológiai tanulmányai bevezetésének tekintett; ezeket is alaposan kijegyzetelte külön füzetbe.

Az Akadémián őrzött anyag Székely utazásaival, külföldi művészeti múzeumokban tett látogatásaival és az ott látott műkincsek leírásával kapcsolatosan is gazdag válogatási lehetőséget nyújt adatkeresők számára. Nyitott szemmel járja a képtárakat és múzeumokat. Jegyzetkönyveiben természetesen ennek is nyoma van, hiszen sokszor, a műemlékekről készített skicceinek és megjegyzéseinek segítségével, teremről-teremre követhetjük őt, és gondolatban végigjárhatjuk képtár- és múzeumlátogatásait.

2. Vázlat a Zrínyi kirohanásához

4. Az életrajzi vonatkozású szempontok tárgyalása után említsünk meg néhány olyan dokumentumot, ami közvetlenül vonatkozik Székely művészetére. Nagy műveinek, falfestményeinek alap gondolata e jegyzetkönyvekben jelentkezik legelőször. Kompozícióinak változásait szinte lépésről lépésre kísérhetjük nyomon a vázlatok e vázlatainak segítségével, ugyanis elgondolásainak minden fázisát vázlat formájában rögzítette, az év, a hó és a nap megjelölésével. Főleg az 1874–1882 közötti időben készült jegyzetkönyve tartalmaz sok vázlatot és tanulmányt kompozícióival kapcsolatban (Jelzete: Ms 5006/13). A közölt kompozíció-vázlatok e kötetből valók. E vázlatok és tanulmányok tükrében kompozícióinak epizódjai, mellékalakjai szinte úgy változnak és formálódnak szemünk előtt, mintha valamilyen különleges néma-filmet szemlélnénk, ami Székely fantáziájának csapongását mutatja be. E változtatások nagy száma sokszor már aggályoskodásra vall. A szövegközi illusztrációk által elsősorban a *Zrínyi kirohanása* c. képének kristályosodási folyamatát mutatjuk be (2–7. kép), közlünk ezenkívül néhány tanulmányt a *Csónakázó szerelmesei* (8. kép) és a *Léda a hatyáival* (9. kép) című képeire vonatkozólag is, majd egy színes madár-tanulmányt (10. kép) és egy falképtervet (11. kép).

A *Léda a hatyáival* című tanulmányán — mint látjuk — feltünteteti az évszámot: 1876. Hasonló tanulmányokat találunk, korábbi kelettel, más jegyzetkönyveiben is: ez a téma, úgy látszik, végigkísérte őt egész művészi pályáján. — A Révai-lexikon Székely-cikkében azt olvassuk, hogy „1879-ben »Zrínyi kirohanásán« kezdett dolgozni”, ez bizonyára igaz a festményre vonatkozólag, de a festmény alap gondolata jóval korábbi, és a megvalósítás tervezgetése 1879 előtt több mint egy évvel megkezdődött: bizonyítja ezt akkori jegyzetkönyve.

3. Vázlat a *Zrínyi kirohanása* c kép mellékalakjaihoz. 1879. jan. 5.

4. Tanulmány a *Zrínyi kirohanása* című képhez.
A megvalósult kompozíción nem szerepel

Az illusztrációk között bemutatunk két tájrészletet is (12–13. kép; az Ms 5005/eee/6 jelzetű jegyzetkönyvből). Ilyen tájrészletekkel, vagy amint ő azt nevezte, „Motivschatz”-cal jegyzetkönyvei tele vannak. Bármerre jár, bárhol megfordul, vázlat formájában örökíti meg a táj számára érdekes részleteit. Néha színes krétát, de valamivel gyakrabban fehér temperát is használ a fényfoltok érzékeltetésére. A színeket mindenkor ceruzával írja a vázlat megfelelő részébe (lásd a közölt tájkép-tanulmányt).

A jegyzetkönyvekben viszonylag kevés nyomát találjuk arckép-festményeinek. Itt-ott mégis felbukkan egy-egy adat vagy vázlat. Az egyik jegyzetkönyvben például *Deák Ferenc profilját* láthatjuk, a másikban egy kezdetleges állapotú vázlatot *Heckenastné arcképéhez*.

5. Vázlatok Zrínyi alakjához. 1879. jan. 15.

Székely a 60-as években könyvillusztrálással is próbálkozott. A próbálkozás némelykor csak terv maradt, de a jegyzetkönyvek megőrizték e terveket is. Ugyanaz a jegyzetkönyv, melyben a Zrínyi-tanulmányok vannak, tartalmaz néhány vázlatot Petőfi *Tündérválom* c. költeményéhez. Könyvillusztrációival kapcsolatban azonban az a legérdekesebb, amit az 1867-ből származó jegyzetkönyvben találunk (Jelzete: Ms 5005/eee/10). Ebben 30 illusztrációvázlat szerepel Petőfi életére vonatkozólag, amit Pákh Albert tervezett, de soha meg nem írt Petőfi-életrajzához készített.

Nemcsak a vázlatok alapján kísérhetjük nyomon a művész egy-egy kompozíciójának jegecesedését, de azon leírások alapján is, melyek egy-egy kép alap gondolatára vonatkoznak, vagy ennek egy bizonyos állapotát rögzítik (rendszerint vázlat kíséretében találjuk ezeket a leírásokat). A közölt Zrínyi-alak (6. kép) mellett pl. a következő észrevételt találjuk: „A csupán menés és visszanézés nem elég — közös akárki mással — nem karakterizálja Zrínyit — őtet a kereszténységért való öntudatos halálba menés jellemzi — ezért a Mária-képre mutatni, rohanni is — beszédet tartani is — két motív egyszerre adva egyik a másikat gyöngíti — legjobban lesz azért őtet nyugodtan beszédet tartva és a Mária-képre utalva ábrázolni. 17 Január 1879.” Ilyen jellegű megjegyzést találunk pl. az 1885. évi jegyzetkönyvben is: „Phantasztikus lóhoz hasonló fa az állatkertben. Egy ilyen fa látásakor jutott eszembe a rajta lovagló gyermek 1875-ben Enyeden a mely ötletből nőtte ki magát az anyai őrszem.”²³

5. Már említettük, hogy Székely művészetével eddigelé inkább képei alapján foglalkoztak; az Akadémia Könyvtárában őrzött kéziratok és jegyzetkönyvek arról tanúskodnak, hogy van egy másik Székely Bertalan is: a művészetfilozófus és

²³ 1885. évi jegyzetkönyv, 20 sztlm. levél versóján. Jelz.: Ms 5006/22.

esztéta. Ezt bizonyító megjegyzései, elgondolásai jegyzetkönyveiben szerteszórva találhatók meg; valószínűleg ritkán ér rá arra, hogy e megjegyzéseket rendszerbe foglalja. Ennek ellenére ezek egy nagy rendszerbe illenek bele, amit Székely esztétikájának nevezhetünk, és ami maga is rendkívüli teljesítmény. Csak mutatványképpen közlünk néhányat a művészet azon általános elvi kérdései közül, melyek foglalkoztatják. A tartalom és a forma kérdésével kapcsolatosan a következőket írja: „Form und Inhalt lassen sich in den bildenden Künsten nicht trennen. In welcher Weise ist dieses Verhältniss am besten zu studieren? [bekezdés] Wenn man die Form studiert so ergibt der Inhalt sich

6. Vázlat Zrínyi alakjához. 1879. jan. 17.

noch nicht, die Form hat keine Direktive in sich — wenn man z. B. die Verästelung und Laub einer Eiche studiert so bringt man wohl eine Eiche zusammen, aber was mit dieser Eiche nun anfangen? [bekezdés] Wenn man den Inhalt eines kunstigen Werkes studiert — aus was es besteht, wie es angeordnet, welche Stimmung sie wirken soll, so gruppieren sich um das Hauptziel eher diejenige Ingredienzien die man dazu benöthigt, darum ist und war in jeder Kunst der Inhalt das Primäre — was zuerst da war; die Form hatte man studiert in dem Inhalt darzustellen — anders ist es gar nicht denkbar — daß man z. B. die Form studiert hätte ohne von dem Inhalt eine Ahnung zu haben . . .”²⁴

Ehhez hasonló problémát érint egy másik észrevételében is. Ebben a művészet tárgyának pusztá valóját és annak ilyen vagy amolyan színben való megjelenését hason-

²⁴ Jegyzetkönyv 1880—1890 közöttől, 4. sztn. levél. Jelz.: Ms 5005/eee/5. A szögletes zárójelbe tett részek itt is és a továbbiakban is a saját megjegyzéseim. — B. B.

lítja össze: „Sein und Schein” címszó alatt: „Dem prosaischen *Sein* entspricht ein a la prima Gemältes. Dem *Schein* etwa ein Ding, welches auf dunklem Grunde schwachfarbig opal gemalt und lasiert wäre. Das Gebiet der Malerei is[t] das Gebiet des schönen Scheines. [a követk. oldalon] Es ist merkwürdig wie wenig Gescheintes die Deutschen — trotz ihrer großen Zahl — producirten und erstaunlich — wie die Ungaren, trotz ihrer geringen Zahl, für machen hatten um Schein hervorbringen.”²⁵

Egy magyar nyelvű megjegyzésben a művészi tehetséggel és a művészi tehetség fejlesztetős voltával kapcsolatban nyilatkozik: „Hogy oly sokan vetik magokat nálunk a művészetekre, részint azon feltevésből (ha nem is öntudatos feltevésből) ered, hogy az egyén — egyoldalú — szakmáknak megfelelő tehetségekkel, képességekkel jön a

7. Vázlat a Zrínyi kirohanása c. kép mellékalakjaihoz

világra, a melyeket kifejleszteni legkellemesebb életcél, mialatt inkább az áll, hogy az ember általános képességekkel jön a világra, ezeknek kifejtése saját szakmákra különválása pedig az aquisitio — megszerzés eredménye. Tehát nem annyira egy meglevő képességnek kifejlesztése vagy nem kifejlesztése a kérdés, hanem inkább ezen képességnek magának a megszerzése — az általános képességi alkatrészeknek — egy speciális képességgé való rendezése. Rendesen úgy szokták ezt kifejezni, hogy valaki valamire termett — mialatt mindenki — mindenre termett, csak is az általános kapacitás teszen itt fokokat észlelhetővé.”²⁶

Ezen általános jellegű művészeti kérdések mellett gyakran találunk olyan feljegyzéseket, melyek részletkérdést, pl. a tájképfestés problémáját, a színlátás kérdését, a skice-készítés technikáját világítják meg. A megvilágítás szerepét jegyzi fel egy alkalommal: „Es ist merkwürdig, dass schlecht harmonisierende Bilder bei Lampenlicht gut aussehen, dass ferner Bilder mit einem gelben Firniss gut aussehen und wenn man dieses wegnimmt oft schlecht; ein Beweis, dass die Harmonie eines Bildes wesentlich vom gelb abhängt, von welchem stellenweise zu viel oder zu wenig vorhanden ist.”²⁷

²⁵ Jegyzetkönyv, 1897—99: 5—6. sztn. lev. Jelz.: Ms 5006/27.

²⁶ Jegyzetkönyv, 1886: 58. sztn. levél. Jelz.: Ms 5006/23.

²⁷ Jegyzetkönyv, 1885: 34. sztn. levél. Jelz.: Ms 5006/22.

Egy másik alkalommal Keleti tájrajzairól mond bírálatot, de egyúttal összegezi is a tájképfestés technikájára vonatkozó elgondolásait: „Keleti tájrajzaink kiállítása [lejjebb] Keleti ha valami festői dolgot látott ezt fix und fertig leujjalta bizonyos csinos dilettantizmussal — de miután az egészről semmi terv nem volt, az ilyen studiumok nem sokat használtak. Schleich kívül a bayerische[s] Gebirge[n] találkoz!am — skizzkönyveit láttam — ha valami a természetben felötlött — azt próbálta az emlékezetből lerajzolni — és ha ez némileg valamit nyújtott akkor közelről, távolról köröskörül megjárta a tárgyat — a színeket fölírta — általában az egészről igyekezett képzelmet szerezni, nem pedig egy csinos rajz készítésével a phantaziai képet megrögzíteni — és ezáltal ezt tönkre tenni, mert ilyenhez mint készhez nem lehet folytatást találni. A tájrajzolónak tehát kis

8. Tanulmány a Csónakázó szerelmesek c. képéhez. 1879.

skizzeket kell készíteni a motívról — (hogy ez fehér és fekete vagy színes legyen ez mellékes, lehet színes is, de csak rövid idő alatt készüljön az a földolog) — motivschatz. [bekezdés] A forma megértése végett — fák, fellegek, terrain-rajzok. [bekezdés] A textúra végett szürke és barnával festett egyszersmind clair-obscur nagy studiumok. [bekezdés] A stimmungsskizz — igen rövid idő alatt készítve, az összefoglalt képhatásnak a természet által nyújtott mintája. [bekezdés] Tehát motivschatz, stimmungsskizz-rajzok, textur-skizz — farben skizze sok variánsokkal, hogy a stimmungsskizzhez magunkat accomodáljuk — ezek volnának egy tájfestész tudási kellékeinek fő alkatrészei.”²⁸

Néha kizárólag festékeverési, ecsethasználati kérdések foglalkoztatják. Meglepő érdeklődésének e kettőssége az egyik póluson a legmagasabb igényű művészetfilozófiai megfigyelések állnak, a másikon viszont a festészet technikájának részletkérdései. Az 1903-as jegyzetkönyvből (Ms 5006/31 jelzetű jegyzetkönyv 16. sztn. lev.) a következő technikai észrevételt közölhetjük: „Ezen eljárás mellett az egész villog, mert a fedő-öntetű, most erre gyöngye rétegű barna bedörzsölések csakis jól hathatnak.”

6. Székely jegyzetei nem mindig művészeti kérdéseket tárnak elének, hanem gyakran arról tanúskodnak, hogy a művész sokat törődött pszichológiai és filozófiai problémákkal is; egyéni elgondolásai és egy kialakulóban levő filozófiai rendszer csírái megtalálhatók a jegyzetkönyvekben. Filozófiai érdeklődését az előbb említett olvas-

²⁸ Jegyzetkönyv, 1902: 14. sztn. lev. Jelz.: Ms 5006/29.

mányai is bizonyítják. Ezúttal filozófiai elmélkedését mutatjuk be: az elsőben az ítéletalkotás hibáiról beszél, a másodikban viszont az ítéletalkotás sekélyességéről és az ezzel összefüggő eredetieskedésről mond bírálatot: „Es gibt einen allgemeinen Willen und einen besonderen Willen. Der allegemeine Wille z. B. das Sicherhalten, von unangenehmen Eindrücken schützen — Der besondere Wille, welcher jedoch mit dem allgemeinen eine gewisse Verbindung haben wird — als ein Glied von dem vorgestellt wird bezieht sich z. B. auf die Erwerbung einer besonderen Geschicklichkeit, oder die Ausführung einer Einzelhandlung die mit dieser Geschicklichkeit zusammenhängt. [bekezdes] — Bei dem allgemeinen Wollen sind instinckartige — sodann durch Sympathie angeregt — nachahmende Motive — wo die besondere Willenshandlung gemacht oder nicht gemacht werden soll, hängt vom Urtheil — und Glauben ab. [bekezdes] Das Urtheil ist in seinem Kerne logisch aber dessen Peripherie ist mit Glauben versetzt, der Glaube selbst ist aber versetzt mit Wünschen, so daß praktisch Wünschen — den Glauben hervorbringt, und dadurch das Urtheil nach sich zieht. [a követk. oldalon] Ein solches durch Glauben und Wünschen verfälschtes Urtheil ist ein Aberglaube, solche Aberglauben sind z. B. daß Güte siegen müsse — [bekezdes] Der Satz »Wissen ist Macht« ist kein Aberglaube, man sieht daß Wissen über Nichtwissen den Sieg davonträgt — aber halbes Wissen kann für ganzes Wissen ausgegeben — und dieses kann geglaubt werden, und halbes Wissen, schlecht Wissen an welches geglaubt wird — welches aus Mangel an Intelligenz nicht als echtes Wissen erkannt wird. [bekezdes] Die meisten Menschen haben selbst für das eigene Fach ein schwaches Urtheil, für andere Fächer gar kein Urtheil — bequemer ist es sich zu crinern was andere Leute darüber gesagt haben, das was man für wahr hält besteht zum größten Theil aus Geglaubten, [a követk. oldalon] und zum kleinsten Theil aus Gewussten. Die Bildung wäre sonach das Quantum des Geglaubten zu vermindern, und jenes des Gewußten zu vermehren. — Allein es ist ausserordentlich schwer weil das Kopfbereich vollgepropft ist mit Sympathien-wünschen und Aberglauben — die Beispiele auch auf Schlüsse führen, die falsch sind, nämlich insofern das Beispiel selbst das Ergebniss einer verrenkten Lage war — und so torkeln die meisten schafsmässig von einer Meinung hinüber zu seinem Gegensatz —, jedes umso grimmiger festhaltend — je weniger dieses kühle-logische Erregung verträgt — daher das Sprichwort, daß man 40 Jahre braucht bis man verständig wird — Aus je vielfacheren Ingredienzien das Dasein besteht, um so grösser ist auch die Confusion — so heutzutage man wird in ein elendes Milieu hineingeboren — durch Heirath man sinkt noch mehr hinein; infolge der Heirath Kinder — deren intellektuales und sittliches Wesen, wegen dem elenden Milieu — auch geringfügig ausfüllt — das ist das Leben.“²⁹ Az ítéletalkotás sekélyességéről és az eredetieskedésről szóló elmélkedés pedig a következő: „Daß bei den meisten Menschen Urtheil nur rudimentär vorkommt, sie meistens gehörtes nachahmend (also daß das Gedächtniss sie leitet) vorgehen — ist nicht zu verwundern — denn wie viel Kenntnisse gehören dazu um in philosophischen, ethnischen, politischen, aesthetischen Dingen halbwegs ein Urtheil zu bilden — dagegen wie leicht ist es ein fertiges Urtheil nachzusagen — was Wunder, dass die Menschen das Leichtere ergreifen vollends heutzutage, wo bei der Schwierigkeit des Lebens man seit der Kindheit überbürdet wird. Eine gedankenlose Übernahme fertiger Urtheile ist eine Entlastung — Daher je mehr Unterrichtszwang, Überbürdung — umsomehr Entlastung — also Urteils-mangel. Dann man hat keine Kraft, keine Musse welche zur originellen Urtheilsbildung notwendig ist, daher auch das Geschrei nach individueller Originalität — welche Originalität eben aus vorhandenem Urteils-mangel wieder mißverstanden wird. [bekezdes] Originalität — Ursprünglichkeit — ist die Aussage, dass man das Woher einer Leistung, eines Werkes — seinem Ursprung nicht anzugeben vermag — und zurückverfolgend, schliesslich das Werk der unanalysierbaren Naturbegabung zuzuschreibend sich genöthigt findet — alles was man auf Vorbilder zurückführen kann, gilt als nicht originell. [bekezdes] Nun gibt es eine Menge ungebildeter Vorstellungen, die man weiter auf kein Original zurückverfolgen kann außer auf sich selbst, d. h. die Ähnlichkeit mit ungebildeten Vorstellungen, diese sind ja auch »unanalysierbare Naturbegabung«. Da man aber von dieser Sorte viel hat — so kann sie nicht werthvoll sein — denn der Werth der Dinge wird bestimmt durch ihr Rarsein.“³⁰

Stiláris szempontból Székely nem sok élvezetet nyújt olvasóinak; ez érthető is, hiszen feljegyzéseit csak saját magának szánta. Magyar nyelvű szövegeinél még nehezebben gördülnek német nyelvű írásai és ez a nehézkes németiség sokszor megnehezíti filozófiai gondolatainak megértését, mivel czeit általában német nyelven írta. Aki azonban a

²⁹ Jegyzetkönyv, 1897—1898: 18—19. sztn. levél. Jel.: Ms 5006/27.

³⁰ Uo.

stílustól függetlenül tudja magát, és a gondolati tartalmat kíséri figyelemmel, az érdeklődéssel fogja olvasni minden sorát; van ezekben az odavetett filozófiai elmélkedésekben valami olyan vonás, ami Montaigne-re emlékeztet.

7. Filozófiai észrevételeinek és gondolatainak elemzése után térjünk rá Székely egy olyan működési körének bemutatására, ami ismét újabb oldalról világítja meg őt: a *Mintarajziskola*n, a későbbi [1908] Képzőművészeti Főiskolán töltött éveinek jellemzésére. — Székely, mint Piloty egyik legkiválóbb tanítványa, külföldön számos

9. *Léda és a hattyú*. 1876.

alkalmat és lehetőséget találhatott volna tehetségének kibontakozásához, de ő vállalva a múlt századi magyar művész-sors nehézségeit, idehaza keresett állást, és így jutott a *Mintarajziskola* tanári katedrájához [1871]. Pedagógus-lelkiismeretességéről jegyzetkönyvei lépten-nyomon tanúskodnak. Örvázlatokat készít, gondosan feljegyzi tanári működésével kapcsolatos észrevételeit és tanítványai nevét. A legapróbb részletekre kiterjedő alaposággal kíséri figyelemmel tanítványai előmenetelét: feljegyzi hibáikat, jó tulajdonságaikat. Növendékeitől megkívánja, hogy benyújtott rajzaikat sajátkezűleg tintával írják alá és több, ehhez hasonló szokást, illetőleg követelményt honosít meg az iskolában. A jegyzetkönyvek anyagán túl is számos adatot találunk tanári működésével kapcsolatban. Ilyenek például az iskola igazgatójához intézett kérvényeinek, feljegyzéseinek fogalmazványai. Egyik feljegyzése a termék rossz megvilágításával kapcsolatos, egy másikban az épület fűtetlensége miatt panaszkodik stb. Tanártársairól is többször tesz említést. 1902-ből származik például a következő jegyzetkönyvbeli részlet: „Aggházi —

szorgalmas, de nem tud tanítani, például vagynak nála 4ed évesek a kik semmit se festettek még — Gyulai — nem figuralista — ide dugta be a kormány — jóindulatú ember, de magamutatva nem corrigál. Ballo — nem tudván componálni, nézetei gyerekesek, tehát a kezek rajzai ő magánál szerfölött kezdetlegesek — azonkívül — nem mutat, csak beszél a tanítványaihoz — Hegedüs talentumos ember, de miután Neográdyt is helyettesíti — Ballonál asszisztál — néha a szabad iskolában is corrigál — azonkívül a rajztanárjelöltek II-dik és III-dik osztályát és a III és IV éves nőosztályt — egy nagyon elnyaggatott ember — Ha valaki megbetegszik, nincsen ki helyettesítse mi lesz ez oskolából

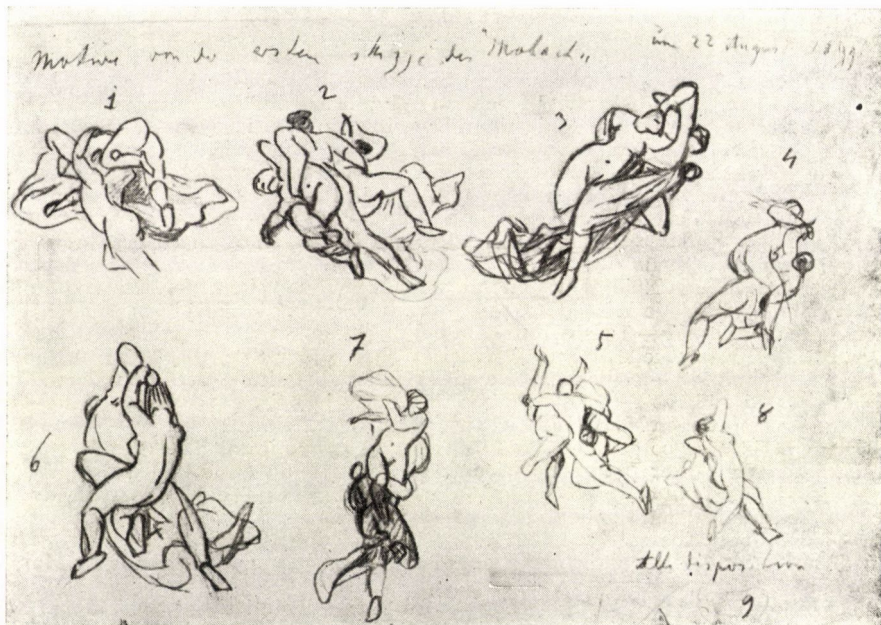

10. Madártanulmányok. Színes. 1890. körül

ha magam megbetegszem! Tallyesnitzky nem rajzol — az anatómiai tanok megértetése igen hiányos — ezt is pótolni kell.” (Ms 5006/29. sz. jegyzetkönyv, 10. sztn. lev.)

A tanári munka gyakorlati feladatain túl a pedagógia elvi kérdései is foglalkoztatják. Ő volt az első Magyarországon, aki a rajzoktatás elvi kérdéseivel valóban alaposan foglalkozott. Az Akadémián őrzött Székely-hagyaték annyira gazdag az ilyen vonatkozásokban, hogy ezekből akár egy kis rajzoktatási enciklopédiát is össze lehetne állítani. — A természettudományos oktatás mellett tör pácát és ezáltal, korát megelőzve, már hetven évvel ezelőtt modern nevelési elveket vallott. Természettudományos érdeklődésére festék-kémiai és anyagismereti tapasztalatain túl Eötvös Loránd, a fizikus és Jules Etienne Marey, a fiziológus is hathatott. Legterjedelmesebb olvasmány-jegyzete talán éppen az, amit Henry Thomas Huxley természettudományi műveiből készített magának. Özv. Lándor Tivadarnétól vásárolt kéziratos anyag egyik darabján — tehát nem jegyzetkönyvben — olvassuk a következő idevágó észrevételt:

„Mit kellene egy gyermeknek tanulni úgy hogy ne mint most 4 elemi — 8 közép és 4 szakiskolai — tehát 16 évi tanulás után egy kipréselt, tehetetlen — kedvetlen és keveset tudó — de a további tanulástól kedvét — erejét elvesztett ember legyen. [bekezdés] Írás — olvasás — kifejezés — motiváció, bírálat, analízise a megértettnek és a meg nem értettnek világos elválasztása. Kevés grammatika — nem sok matematika. [bekezdés] (A múltat a katona segélyével a pap és a jogtudós intézték — a jövőt az őstermelő és iparos segélyével az orvos és természettudós fogja intézni.) Tehát természettani és biológiai ismeretek terjesztésének, de nem a kutatás eredményeit absztrakt alakban adva, hanem a hozzá vezető adatokat ismertetve — a tanulási vágy tartassék éberen — a gondolat fejtegetések ki világosan.” (A kéziratot, mivel önálló lap, nem tudjuk datálni.)

11. Falkép-vázlatok a Lándor-hagyatékából. Különálló lap

8. A Lándor-féle gyűjteményből hozzánk került dokumentumok között találunk újságkivágatokat is, melyek Székely egy-egy képével kapcsolatosak. Bizonyára nincs meg itt minden olyan kritika, bírálat, ismertetés, ami a festő tárlataival, egy-egy képének kiállításával kapcsolatos, de tekintve azt, hogy sok külföldi újság is szerepel, sok olyan van itt, aminek a megkeresése sok fáradságba kerülne. A Székelyre vonatkozó kritikák-nál azonban sokkal érdekesebbek azok a feljegyzések, bírálatot tartalmazó jegyzetek, amelyek nem rá vonatkoznak, hanem amelyeket ő tett meg egy-egy művéssel, műalkotással vagy művészi felfogással kapcsolatban. Székelyről feljegyezték, hogy Erdélyben „gúnyos megjegyzésekre kész fiatal művész volt”.³¹ A gúny sokszor az ítélet objektivitásának rovására megy, és valóban, Székely — jegyzeteinek tanúsága alapján — megtartotta e gúnyoros, élesen bíráló modort élete végéig. Bírálati sokszor túlzók. Munkácsyval kapcsolatban pl. több helyen félig méltatlankodó, félig gúnyos feljegyzéseket találunk. Bírálati mégis — minden túlzásuk ellenére — rendkívül érdekesek, már csak abból a szempontból is, hogy eldöntsük: kire neheztelt Székely, kire haragudott, kit tartott nevetségesnek, és kinek képességeit ismerte el. Elszórt kritikai megjegyzéseiből, észrevételeiből nem csekély terjedelmű kiadványt lehetne szerkeszteni. Bírálatok, kritikák fiatalabb korából származó jegyzetkönyveiben is vannak, de zömmel mégis azokban a

³¹ Említi DOBAI JÁNOS: i. m. 103.

jegyzetkönyvekben lehet ilyeneket találni, melyeket idősebb korában készített. A „fiatalok” művészi felfogását nem tudja magáévá tenni és állandóan bírálattal illeti. Kiss József költeményeinek illusztrációival kapcsolatosan³² pl. a következőket írja: „Bis jetzt hat man meistens das Wissen bezahlt, weil seine Erwerbung viel kostet und auch sehr tauglich ist Gewissenssachen zu leisten, also die Rarität wurde bezahlt, — obige Publikation [Kiss J. költeményeinek említett kiadása — a közbeszúrás tőlem] — nebst mehrere seiner ausländischen Vorgänger ist ein Versuch die Ignoranz als etwas Rares, also Wertvolles [!] darzustellen — eine offenbare Lüge. [bekezdés] Dieses Bestreben — das Minus als Plus auszugeben — also das Gewöhnliche als rar, das Leichte als schwer — das Verrenkte als normal, das Verrückte als gesund, involviert Rückschritt, Verkommen, nur; und die Verkommenheit selbst als zeitgemäss ausgeben — in dieses is [!] wieder eine Lüge. Denn Kunst soll Blüthe sein. Das Resümé von Gesundheit, Wahlkraft, Intellect — und diese selbe Kunst soll nun auf einmal Verwesung, Schwachköpfigkeit — vulgäre Wahlosigkeit [!] sein. Diese Vertracktheit den Gestink als Wohlgeruch gelten haben zu wollen [egy áthúzott félsor után] und dieser Versuch oft auch mit Erfolg gekrönt zu sehen [a köv. oldalon] giebt Veranlassung zu bedenken ob unsere sogenannte Kultur auch wirklich etwas taue. — [bekezdés] In einem Witzblatt soll folgendes stehen: »Ich stelle ihnen Herrn N vor — er ist ein Genie, denn er weiß absolute nichts.« — [bekezdés] Dieses Misstrauen mit welchem man gegenüber dem Wissen steht beweist die schlechte Qualität des Wissens — das bei den heutzutageigen Lernverhältnissen erreichbar ist — und betont — den Unverbildeten als schon am rechten Weg Seienden. [bekezdés] Verbildet, ungenügend gebildet sein ist Unglück — aber die Negation davon — das gar nicht gebildet sein als etwas Positives auszugeben, dazu gehört eben die Confusion von heutzutage. [bekezdés] Angeborene Vortheile des höheren Talents, auch erworbene Vortheile des fleissig erlernt Habens, will den Neid nicht gelten lassen. Keiner soll einen Vorzug vor dem anderen haben, dieses ist als Merkmal der Gegenwart. [a köv. oldalon] in Amerika schon als Staatsgrundsatz geltend — ist sie nun auch bei uns eingebürgert — »alles wird gleich« — dieses auf das Intellektuelle übertragen heisst aber soviel wie: alles wird mittelmässig — ja untermittelmässig — schlecht. [bekezdés] Und da bei diesen Verfahren dem Einzelne kein leitendes Ziel bleibt — denn alles bessere führt ja kein Vortheil mit sich — so ist Vervollkommnung wegen Mangel an Zielausgeschlossen. Keine Tradition — keine Autorität — kein Ziel! aber so geht es absolute nicht — man nimmt also eine falsche kurze Traditionmode an — der Ignorante wird Autorität und da ohne Ziel das Streben aufhört — wird das Ziel ein ewig Wechselndes — Kurzathmiges — die Mode wird das Ziel — ein keine Gründe habendes, nichtconsequentes Etwas — das nicht ergründet werden kann — [bekezdés] Ehemals war das Ziel ein allgemeines Wissen, später ein partielles Wissen (Impression-ton), jetzt ist das Nichtwissen was man versucht bezahlen zu lassen. — Prosit!³³

A következő idézetből kitűnik, hogy a fiatalok művészi tárgyválasztása és a régi témák állítólagos kimerülésének problémája is foglalkoztatta kritikai szellemét: „Im Leben Steinle's wird erwähnt, dass ihn sein Lehrer Kuppelwieser vom Anfange her Fiesole nachzeichnen liess. Also einen abstrakten Stoff — abstrakt dargestellt — liess er kopieren — so kam es daß Steinle's Kunst keine echte Lebensfähigkeit aufweist. Die Lebendigkeit des Lebens soll man erfahren lernen, weil man aber diese schwierige Sache nicht zugleich filmen, (halbdunkel — Farbe — Vortrag in sich begreifend), attaquirieren kann so wird man bald darauf geführt es einzelweise zu versuchen — vorerst mit der Linie — weil dieses am wenigsten Apparate erfordert, ein bei sich geführtes Skizzenbuch und Blei — thut es vollkommen. Wann helldunkel — aber monochrom gemahlt oder mindestens in 2 Kreiden auf mittelton und zwar — um Urtheil zu bilden viele Versionen desselben Sujets — wie man auch durch vielfache Linienversuche — auf das Wesen der Linien kommt — [bekezdés] weiterhin Tonigkeit (Monochromie überführen in Farbe, Farbe überführen in Tonigkeit — mit der Helligkeit steigt die Farbigkeit) — Der Vortrag — Sauberkeit — Schmutz — texturlos — texturig — schichtelos — schichtig — breit — enge — und so weiter — Weil man mit dem erzählerischen Gehalt nicht umzugehen verstand — so wurde diesem Veracht erklärt — und mit dem Schimpfnahmen »anekdoten« belegt — so dass man bestrebt ist sujet lose Bilder zu malen — dieses ist aber nicht mög-

³² A szóban forgó kiadvány: Kiss József költeményei. Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Hollósy Simon, Réti István és Thorma János képeivel. Bp. 1897. Révai k. 191. l. 30. t.

³³ Jegyzetkönyv 1897-ből, 16—8. sz. l. lev. Jelz.: Ms 5006/27. Néha ilyen ironikus példázódást írt le a „fiatalokkal” kapcsolatban: „Vég egy szimpla fráter — fehér papirosra és széken szűrd át — hagyd ázni félévig müncheni sörbe — mátsd Párisi saucoba — adj hozzá két műbaráti díjját — tedd száradni a kiállításba — egy pár journalistikus tojással habard fel és némi fővárosi szellem hozzáadásával kész az új nemzedék festészete.” (A Lándor-hagyatékából, különálló lapon.)

lich [a követk. oldalon] das Sujet kann unbedeutend sein — um anderen künstlerischen Qualitäten nicht im Wege zu sein — aber Sujetloses zu mahlen ist unmöglich — unbedeutendes Sujet ist auch noch erträglich wenn durch Vorhandensein von künstlerischen Qualitäten aufgewogen — aber unbedeutendes Sujet — keine Form — schlechtes Hell-dunkel — Schmutz statt Farbe — Sudelei statt Vortrag — wie wir heutzutage sehen — kann nimmermehr Kunst ergeben. [bekezdés] Das religiöse Sujet ist stark verbraucht — abgedroschen — erschöpft — ohne Noth mische man sich nicht hinein — andere Stoffe geschichtlichem Inhalts haben zu wenig allgemeines Interesse — die Genrestoffe und Ethnographisches noch weniger — die Sujets sind grösstentheils verbraucht — Sujetlosigkeit (wenn sie möglich wäre) hätte auch kein Vortheil, das heisst, es würde alle Vortheile

12. Tájkép-tanulmány

die ein gutes Sujet mit sich bringt, entbehren. Heutzutage ist man schlecht darum mit dem Stoffkreis — besser hat er die Landschaft.”³⁴

Más, vele egykorú művészek rajztechnikájáról, ecsetkezeléséről, az ábrázolással kapcsolatos felfogásáról [Munkácsy] is gyakran mond bírálatot Székely. A Lándor-hagyatékban találjuk egy különálló jegyzetköteg egyik lapján a következőket: „A realista lefest egy hordót — néhány barna dongát és néhány abröncsöt — ez egy közönséges hordó lesz — legföllebb, ha a fa rothadását a vas rozsdásodási fokát oda festi — lesz belőle egy »intim« hordó — de hogyan lehetne egy hordó öregapja szellemét megfesteni — ez érzületi — tehát symbolistikus feladat — a míg a festék nedves, egy nagy ecsettel horizontális vonalakkal végigsöpör rajta — ez adja a hordó szellemét — ha aztán még vertikálisan is végigsöpör rajta, kész a hordó öreg apja szelleme — ezt felírtam, mert jól illusztrálja egy értéktelen tárgynak átswindlízését úgynevezett érdekesre egy ostoba eljárás által — lásd a Milton pofáját.”³⁵

9. Az Akadémia Könyvtárában őrzött Székely-dokumentumok nemcsak részleteikben, szöveg szerinti mondanivalóikban jellemzők Székely Bertalanra, de összességükben is. Nincs talán még egy olyan magyar festő, kinek műhelytitkaiba olyan közvetlen betekintést nyerhetnénk, mint Székelyébe. Egyes írók, művészek szokása, hogy legelső fogalmazványait megsemmisítik, és csak a letisztázott kéziratot teszik el. Ez azzal a hátránnyal

³⁴ Jegyzetkönyv 1897-ből, 20—1. sztn. lev. Jelzet mint fent.

³⁵ Igen durva hangú méltatlankodást találunk Munkácsy sikereivel kapcsolatban az 1886-ból származó jegyzetkönyvben is: 41—2. sztn. lev. E jegyzetkönyv jelzete: Ms 5006/23.

jár, hogy a szellemi alkotás genezise, a javítgatások és próbálgatások láthatatlanná válnak, elvesznek számunkra. Székelynél nem így van, ő a legkisebb papírfecnit is ránk hagyta, amit csak írásával látott el. A dokumentumok e sajátos jellege hozzásegít és feljogosít bennünket arra, hogy Székely alkotó munkája jellegzetességeiről, sőt magának a művésznek jelleméről szóljunk néhány szót. DOBAI is hozzájárult e kérdés megvilágításához említett tanulmányában: „Székely Bertalan művészetének bizonyos érzelmi-értelmi kettősségét már megszokott dolog említeni. Elméjének szertelen elméleti hajlama, mely fáradhatatlanul kutatta a törvény általánosságát, művészi munkáját

13. Fa-tanulmányok

sokszor valóban megnehezítette, képzeletének szárnyalását néha bénította, művészete egészének azonban mégis nagy előnyére szolgált.”³⁶

DOBAINAK ez a megállapítása tulajdonképpen PETROVICS ELEK által már 1936-ban leírt sorok kis módosítással való átvétele: „Az intuició és az értelem harca... minden nagyobb kulturájú művész lelkében megújul. A szerencséseknél azonban a küzdelem kiegyenlítődéssel végződik és a művészi eredményben helyreáll az egyensúly.”³⁷

Mi azzal egészítjük ki Székely jellemzését, hogy utunk introvertált, önmegfigyelő voltára. Gondolatainak, gondolatfoszlányainak vagy látomásainak, egy-egy hirtelen formát öltött fantáziaképének ilyen precíz rögzítésére csak olyan valaki képes, aki

³⁶ DOBAI JÁNOS: Székely Bertalan. (A Műcsarnok Székely-kiállításának katalógusában.) Bp. 1955. 14.

³⁷ PETROVICS ELEK: Székely Bertalan jellemrajzához. Bp. 1936. Franklin. 29.

állandóan figyeli önmagát. — Egy másik tulajdonsága, amit jegyzőkönyvei elárulnak az, hogy érdeklődését, energiáját rendszerint egyetlen irányba állítja. Ez a beállítottság természetesen csak egy ideig tart, de ilyenkor nagyon intenzív. Egyik időszakában csak Zrínyit rajzol, máskor viszont csak lebegő alakokat tervez freskóihoz; egyszer csak azzal foglalkozik, hogy a múzeumokat járja — ilyenkor jegyzetkönyveit műemlékek és muzeáliák részletes leírása tölti ki — más alkalommal viszont filozófiai kérdésekkel törődik — ilyenkor hosszú oldalakon keresztül filozófiai elmélkedéseit jegyzi fel. Bizonyos lüktetést, állandó nekibuzdulást és újrakezdést figyelhetünk meg életművében. Szerteágazó érdeklődésének fonalai itt-ott megszakadnak, de sokszor csak azért, hogy egy-két év múltával újra jelentkezzenek és folytatódjanak. — További tulajdonsága: elemző hajlama. Ha megfigyeljük írását azt tapasztaljuk, hogy olyan szavakat is, melyek felbonthatatlanul egyek, néha több részre tagol. Mondatait is szakaszokra tagolja, ezért írását minduntalan gondolatjelek tarkítják. Amilyen az írásmódja, olyan egész életműve is: száz és ezer apró megfigyelésből, önmagában kialakított készségből épül fel egy-egy olyan mű, mint a *Zrínyi kirohanása* vagy mint az *Egri nők*. Talán ezért is nem érti meg azokat a festőket, akik a részismeretek ilyen hatalmas „kapitálisa” nélkül akarnak képet festeni.

Még egy fontos tulajdonságát elemezhetjük ki írásaiból. Ha megfigyeljük ezeket az egy-két oldalas feljegyzéseket és észrevételeket, azt tapasztaljuk, hogy mindegyiknek van valami csattanója, valami olyan érdekes, ténymegállapító befejezése, ami az olvasó érdeklődését éppen ezeken a helyeken köti le. Ez azt bizonyítja, hogy nemcsak az elemzés képességével rendelkezik, hanem nagyvonalú szintézisre is képes. Nagyvonalú szintézisek festményei és freskói is. Vázlatainak nagy száma az előbb említett tulajdonságra utal, véglegesen kidolgozott műalkotásai viszont az utóbb említett tulajdonságának megléte mellett szólnak.

Ezzel tanulmányunk végére értünk. Bemutattuk az Akadémia Székely-dokumentumainak sokrétűségét³⁸, és reméljük, hogy Székely-kutatóink az itt közölték átolvasásával megfelelő tájékoztatást nyernek a hagyaték jellegéről és esetleg némi ösztönzést merítenek maguknak belőle további Székely-kutatásaikhoz.³⁹

³⁸ Rövid ismertetésünkben nem is érintettük a Székellyel kapcsolatos okiratokat (kinevezések, hagyatékai ügyek, Ipolyi díj stb.), pedig ilyen is jócskán található a hagyatékban.

³⁹ Ez úton mondok köszönetet lektoraimnak: DÁVID KATALINNAK és F. CSANAK DÓRÁNAK. Köszönetet mondok továbbá BORDÁCSNÉ HAULISCH LENKÉNEK is, aki nem volt ugyan hivatalos lektorom, de aki mégis szívesen átolvasa a készülő tanulmányt és bírálatot mondott róla. Mindannyiójuk tanácsait és észrevételeit több helyen felhasználtam. — B. B.

A FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aradi Nóra* : A magyar történelmi festészet 1880—1919-ig: A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve. 1954/1955.
- Aradi Nóra* : A polgári kultúra hanyatlásának főbb jelenségei a magyar képzőművészetben: Művészettörténeti Értesítő. 5/1956. 295—300.
- Aradi Nóra* : Száz kép a magyar történelemből. Bp. 1955.
- Bordácsné Haulisch Lenke* : Székely Bertalan (1835—1910): Művészet. 1/1960. 3—4.
- Bordácsné Haulisch Lenke* : Székely Bertalan: Savanarola máglyahalála: A Magyar Nemzeti Galéria közleményei. 1/1959. 167—8.
- Bordácsné Haulisch Lenke* : Vázlatok Székely Bertalan Forrás című festményéhez: A Magyar Nemzeti Galéria közleményei. 2/1960. 179—80.
- Czimmer Károly* : A szegedi fogadalmi templom környékének rendezése és belső ornametikája. Szeged, 1926. — Klny. a Szegedi Naplóból.
- Dívid Katalin* : A Művészettörténeti Dokumentációs Központ adattára: Művészettörténeti Értesítő. 6/1957. 319—21.
- Dobai János* : Székely Bertalan. Bp. 1955.
- Dobai János* : Székely Bertalan. (A Műcsarnok Székely-kiállításának katalógusában.) Bp., 1955.
- Dobai János* : Székely Bertalan művészi arculatának kialakulásáról: Művészettörténeti Értesítő. 5/1956. 97—115.
- Eötvös József* költeményei. Illusztrálta: Székely Bertalan és Keleti Gusztáv. Pest, 1868.
- Gereze Péter* : A pécsi székese gyház és falfestményei. Pécs, 1891.
- Gerő Ödön* : Székely Bertalan. Bp., 1913.
- Gerszi Teréz* : A magyar körrajzolás története a XIX. században. Bp., 1960.
- Juhász Antal* : Székely Bertalan. (A szadai Székely-múzeum prospektusa.) Vác, 1962.
- Lyka Károly* : Nagy magyar művészek. Bp., 1957.
- Lyka Károly* : Történeti festészetünk az elnyomatás korában: Új idők. 1942. 544.
- Maksay László* : Székely Bertalan. Bp., 1953.
- Maksay László* : Székely Bertalan a naturalizmusról: Művészettörténeti Értesítő. 9/1960. 314—5.
- Nagy Sándor* : Székely Bertalan-émlékkiállítás a Műcsarnokban. Bp., 1911.
- Nagy Zsuzsa* : Petőfi illusztrációk: Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952. Bp., 1953.
- Nikelszky Géza* : A Zsolnay-gyár művészete. Pécs, 1959.
- Palágyi Menyhért* : Székely Bertalan és a „festészet esztetikája”. Bp., 1910.
- Pataky Dénes* : Székely Bertalan rajzai: Művészettörténeti Értesítő. 4/1955. 252—5.
- Pénzes Balduin* : A kilencszázéves Tihany. (Székely Bertalan festményei a Tihanyi apátság templomában.): Vigilia. 20/1955. 171—7.
- Petrovics Elek* : Székely Bertalan jellemrajzához. Bp., 1936.
- Pogány Ö. Gábor* : Magyar festészet a XIX. században. Bp., 1955.
- Pogány Ö. Gábor* : Magyar festészet a XX. században. Bp., 1959.
- Radnai Rezső* : Székely Bertalan emlékezete. Szombathely, 1936. — Klny. a Szombathelyi Premontrei Gimnázium értesítőjéből.
- Sprenger Mária* : Eredeti művészlevelek hivatalos iratok között: Művészettörténeti Értesítő. 7/1958. 293—4.
- Supka Magdolna* : Szemlér Mihály: Művészettörténeti tanulmányok. (Szerk.: Dávid Katalin.) Bp., 1957.
- Székely Bertalan* : A figurális rajz és festés elvei. Bp., 1877.
- Szunyoghy Farkas* : Székely Bertalan falfestményei a kecskeméti városházán. Bp., 1935. — Klny. a Magyar Művészetből.
- Vita Székely Bertalan művészetének történelmi helyéről. Összeáll.: Zádor Anna* : Művészet-történeti Értesítő. 5/1956. 69—72.

BERTALAN SZÉKELYS SCHRIFTLICHER NACHLASS IN DER HANDSCHRIFT- TENABTEILUNG DER BIBLIOTHEK DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Bertalan Székely (1835 – 1910) spielte eine hervorragende Rolle in der Geschichte der ungarischen historischen Malerei des vergangenen Jahrhunderts. Seine Gemälde, Zeichnungen und Fresken sind Zeugnisse seines unermüdlichen Fleisses, seiner künstlerischen Vielseitigkeit und Produktivität. Er gehört zu den Wenigen, von denen ausser künstlerischen Werken auch ein reicher schriftlicher Nachlass auf uns gekommen ist. Es ist bedauerlich, dass dieser Nachlass sich mit der Zeit zerstreute: ein Teil davon gelangte in das Archiv der Ungarischen Nationalgalerie, einige Fragmente befinden sich noch immer im Privatbesitz, ein bedeutender Teil wurde jedoch von der Handschriftenabteilung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften erworben. Es lohnt sich diesem schriftlichen Nachlass Aufmerksamkeit zu schenken, weil dieser das Privatleben des Künstlers, seine Ateliergeheimnisse und seine Weltanschauung von bisher unbekannten Seiten erhellt.

In diesem kurzen Aufsatz möchten wir nur jenen Teil seines schriftlichen Nachlasses beschreiben, welcher sich in der Handschriftenabteilung der Akademischen Bibliothek (im weiteren: Abteilung) befindet. — Die ersten der Székelyschen Handschriften kamen noch zu Lebzeiten des Künstlers in den Besitz der Abteilung. Vor 1945 wollte die Akademie den schriftlichen Nachlass Székelys herausgeben, aber scheiterte dieses Unternehmen infolge der Kriegsschwierigkeiten, ja sogar sind manche dieser zu verlegenden Handschriften und Notizbücher verloren gegangen. Ein Teil von dem vermissten Material wurde später in dem alten Hauptsekretariatsarchiv aufgefunden und gleichfalls in den Bestand der Abteilung eingereiht. Die dritte Schicht dieser Székelyschen Handschriften verdanken wir der Witwe von Tivadar Lándor. Lándor war Székelys bedeutendster Mezän, seine Witwe verkaufte zu drei verschiedenen Zeitpunkten Handschriften Székelys an die Abteilung.

Diese gefundenen und gekauften Handschriften sind grösstenteils *Notizbücher*. Sie heissen so ihres Inhaltes wegen, jedoch passt der Ausdruck nur halbwegs zu derer Bezeichnung, da sich in diesen Notizbüchern auch viele Skizzen befinden. Mit Recht könnten diese Handschriftenbände auch Skizzenbücher genannt werden. Betrachtet man die 13 Illustrationen dieses Aufsatzes etwas näher, so kann man sich sofort einen genauen Begriff bilden über die äussere Form dieser Skizzen. Es sind das überhaupt graue Bleistiftzeichnungen, manche von ihnen jedoch mit Kohle oder Farbstift gemacht, einige zeigen sogar Merkmale weisser Pinselstriche. Neben den Skizzen finden wir fast immer kürzere oder längere Randnoten und Randbemerkungen. Diese Bemerkungen und Noten sowie alle anderen Aufzeichnungen sind teils in ungarischer, teils in deutscher Sprache geschrieben. Das erste Notizbuch stammt aus dem Jahre 1862, das letzte aus 1904. Einige Angaben weisen daraufhin, dass Székely für sich selbst auch vor 1862 Aufzeichnungen gemacht hatte. Sicherlich setzte er das Festhalten seiner Gedanken und Bemerkungen zeit lebens fort. Allerdings bezieht sich das Material der Notizbücher nur auf die Zeit zwischen 1862 – 1904. Die Abteilung enthält 49 Notizbücher, hinzu kommen noch 3 Notizbuchfragmente; in den letzten Jahren sind fast alle restauriert und eingebunden worden. — Dieser Nachlass bestehet aber nicht nur aus diesen Notizbüchern und einigen früher verschafften Einzelhandschriften; er umfasst auch viele, an Székely gesandte Briefe, Handschriftenfeuille und Zeitungsausschnitte.

Was für Eintrags- und Aufzeichnungsthemen sind in diesen Notizbüchern zu unterscheiden? Im Aufsatz ist diese Frage am meisten ausgearbeitet. Eine ausführliche und detaillierte Antwort auf diese Frage ist nötig — und das ist das eigentliche Ziel des Auf-

satzes — damit die Forscher und Fachleute schon auf Grund dieses Aufsatzes feststellen können, was sie von dem Székely-Nachlass der Akademischen Bibliothek erhoffen dürfen. Der Aufsatz ist auf nummerierte Absätze eingeteilt worden, jeder einzelne Absatz befasst sich mit einem thematisch bestimmten Handschriften- bzw. Aufzeichnungskomplex.

Zahlreiche Daten werfen Licht auf die Einzelheiten von Székelys Leben. Somit besitzen diese Notizbücher einen gewissen Tagebuchcharakter, wo des Künstlers alltägliche Probleme bzw. Schwierigkeiten aufgezeichnet wurden, wenn auch gar häufig auf eine gelegentliche, fragmentarische Weise. Der erste Absatz befasst sich mit diesen biographischen Angaben. — Der zweite Absatz fasst jene Angaben zusammen, die sich auf Székelys Künstlerkollegen, Professoren und Freunde beziehen. — Der dritte stellt uns jene Einträge und Anmerkungen dar, die Székelys Belesenheit beweisen und er liefert Daten über sein Interesse nicht nur für die Fachliteratur über die Kunst, sondern auch für Neuerscheinungen allgemeiner Art. — Die Entwicklung von Székelys künstlerischen Genius wird im vierten Absatz geschildert. Ein und dieselbe Komposition hat Dutzende entsprechende Skizzen; so ist es also möglich, Székelys künstlerische Entwicklung von Gemälde zu Gemälde zu verfolgen und sogar die Entwicklungsetappe einzelner Gemälde in chronologischer Ordnung zu studieren. Die Erklärungen am Rande der Skizzen bieten dazu ein recht gutes Material. — Székely war aber nicht nur ein Künstler, sondern auch ein Kunstwissenschaftler und Ästhet. Der fünfte Absatz liefert Angaben zur Beleuchtung dieser Seite seines Charakters. — Wie der sechste Absatz beweist, ragt die Allgemeinbildung Székelys weit über das Bildungsniveau seiner Zeitgenossen hinaus. Er beschäftigt sich mit schweren philosophischen Fragen, nicht aber als Liebhaber, sondern als fachkundiger Denker mit schöpferischer Begabung. Er hat sein eigenes Gedankensystem und das diesbezügliche Material der Notizbücher erhellt ganz genügend die Umrisse dieser Székelyschen Philosophie. — Der siebente Absatz bezieht sich auf die Jahre seines Professorats und Direktorats an der Musterzeichenschule zu Budapest. Diesbetreffend wird auch das Material der Einzelhandschriften mehrmals zitiert. — Der achte Absatz stellt uns die Züge des kritischen Geistes von Székely dar. Der Künstler war ein ironischer und höhnender Kritiker; oft fehlte zwar die Gerechtigkeit in seinen kritischen Meinungen. Dieser subjektive Ton seiner Kritik erklärt sich vor allem aus den Lebensschwierigkeiten des Künstlers, aus den Meinungen über sein Talent und aus der Situation, die durch die zeitgenössischen künstlerischen Strömungen bzw. Tendenzen hervorgerufen wurde. — Der Nachlass, als ein zusammenhängendes Ganze, liefert den Ausgangspunkt für unsere Erörterungen im neunten Absatz. Aus dem Aufbau und der systematischen Ordnung des Materials, ferner aus der Reihenfolge und Rangliste der Themen in diesen Notizbüchern kann man auf die Persönlichkeit des Künstlers schliessen. Mit diesen letzten Angaben im neunten Absätze wollten wir die Aufmerksamkeit auch auf diese psychologisch-charakterologischen Beziehungen des Nachlasses lenken.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszzerű kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia*. Bp. 1958.
7. Moravek Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirtárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerálás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravek Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csapodi Csaba: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye 1958.
14. F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravek Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csapodi Csaba: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien 1959.
17. Csapodi Csaba: *A proveniencia elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
20. Rózsa György: *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban*. — *Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'Unesco*. Bp. 1960.
21. Gergely Pál: *Pápai Párizs-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
22. Gergely Pál: *Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
23. Sarlócska Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok*. Bp. 1961.
24. Csapodi Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Bp. 1961.
25. Moravek Endre—Weger Imre: *Abbreviaturae Cyrillicae*. Bp. 1961.
26. Rásonyi László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai*. Bp. 1962.
27. Tőkés László: *Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyvgyűjteménye és fotolaboratóriuma*. Bp. 1962.
28. Fráter Jánosné: *„Nemzeti részvét emelte”*. Bp. 1962.
29. Büky Béla: *Székelly Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirtárában*. Bp. 1962.

